

Ks. Jan Klinkowski

NOWOTESTAMENTALNY OBRAZ CELNIKÓW
NA TLE SYSTEMU FINANSOWEGO JUDEI
I IMPERIUM RZYMSKIEGO

1. RZYMSKI SYSTEM PODATKOWY

Rzymski system podatkowy można byłoby najogólniej podzielić na: podatki bezpośrednie, podatki pośrednie i świadczenia rzeczowe. W ramach podatków bezpośrednich można wyróżnić dwa rodzaje zobowiązań: *tributum soli* oraz *tributum capitis*, czyli właściwie podatek od gruntów i podatek od osób.

Tributum soli był podatkiem gruntowym płaconym na całym obszarze terytoriów pozaitalskich¹; podlegały mu też kolonie leżące poza Italią, chyba że uzyskały *ius Italicum*, łączące prawnie ich terytorium z ziemią italską. W zależności od miejsca, podatek ten mógł opierać się na wartości produkcji rolnej, wartości rzeczywistej gruntu lub wartości całego majątku ziemskiego włącznie z narzędziami, zwierzętami, zabudowaniami gospodarczymi, środkami transportu, spichrzami, czyli *instrumentum fundi*². Podatek uwzględniał zatem jakość gruntów (bardziej lub mniej nawodnione w wypadku Egiptu, położone w rejonie

¹ Obywatele rzymscy zostali zwolnieni od tego podatku w 167 r. przed Chr. Por. M. CARY, H. H. SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 1. Warszawa 2001 s. 357.

² Por. M. SARTRE. *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r. p.n.e.-235 r. n.e.)*. Wrocław 1997 s. 89.

górkim bądź nizinym w wypadku Syrii) i sposoby ich wykorzystania (grunty pod uprawę zbóż, pastwiska, plantacje oliwek)³. Podatek gruntowy musieli płacić wszyscy mieszkańcy prowincji, nie wyłączając obywateli rzymskich i *liberae civitates*, wyjątek stanowiła nieliczna kategoria miast, którym przyznano *ius Italicum*, czyli zwolnienie od podatku, tak jak w Italii⁴.

W większości prowincji podatek gruntowy wynosił stałą kwotę w srebrze (*stipendium*)⁵, odpowiadającą wartości określonej części przeciętnego zbioru. Natomiast na Sycylii i Sardynii oraz w prowincjach azjatyckich zachowano zwyczaj pobierania dziesiątej części faktycznego zbioru w danym roku. Na Sycylii i Sardynii dziesiątinę uiszczano w ziarnie, w Azji zaś płacono ją w pieniądzech⁶.

Tributum capitis był podatkiem osobistym, obliczanym na osobę. Obejmował on jednak także osoby zależne, a więc wszystkie kobiety i niewolników w wieku podatkowym. Deklaracja podatkowa obejmowała również ewentualnych lokatorów, wierzytelności, klejnoty, kosztowne szaty, co sugeruje, że podatek *tributum capitis* dotyczył całości dóbr innych niż ziemskie jednej rodziny uznawanej za jednostkę podatkową⁷.

Podatkiem wywodzącym się z tradycji greckiej, ściąganiem okazyjnie, było złoto wieńcowe (*aurorum coronarium*). W naturalny sposób podatek płacono dla cesarza z okazji objęcia władzy, ale mógł być ogłoszony również z innej ważnej przyczyny.

Wśród podatków pośrednich należy wyróżnić, *portoria*, czyli opłaty celne naliczane od wartości towarów, lecz ich stawka wahała się w zależności od miejsca między 1-5%, ale przeważnie było to 2,5% (*Quadagesima portuum Asiae, Quadragesima Bithyniae*)⁸. Znałe były również cła zaporowe dochodzące nawet do 25%, pobierane między innymi w portach Morza Czerwonego bądź przy wjeździe od strony Syrii. *Portoria* były pobierane nie tylko w granicach cesarstwa, ale też w ich obrębie i dotyczyły towarów wwożonych i wywożonych.

³ Por. SARTRE. *Wschód rzymski*. s. 91.

⁴ Por. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 2. s. 53.

⁵ Wydaje się, że August ten podatek starał się wycofać na rzecz *tributum soli* i *tributum capitis*. Por. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 2. s. 53.

⁶ *Tamże*. T. 1. s. 339.

⁷ Por. SARTRE. *Wschód rzymski*. s. 90.

⁸ W Hiszpanii stawka wynosiła 2%, w prowincji Azji i Galii 2,5 %, a na Sycylii 5%.

Niektóre towary posiadały jeszcze dodatkowe dopłaty i zdarzało się, że ostateczna stawka mogła sięgnąć 70% właściwego *portorium*⁹.

Vicesima quinta venalium manciporum była opłatą w wysokości 1/25 (4%) nakładaną na każdy akt sprzedaży niewolników, a z kolei opłatę 1% nakładano na każdy akt kupna¹⁰. W tym miejscu warto przypomnieć prawo *lex Poetelia* z 326 lub 313 r. przed Chr., które zakazywało brania pożyczek pod zastaw osoby pożyczającej, a więc ukrocilo proceder popadania za długi w niewolę¹¹.

Vicesima libertatis polegała na pobieraniu kwoty odpowiadającej 1/20 (5%) wartości wyzwolonego niewolnika¹². Dochodziły do tego jeszcze, w zależności od miejsca, podatki płacone przez rzemieślników (*cheironaxiai*), opłaty targowe oraz, zwłaszcza w Egipcie, opłaty koncesyjne w ramach różnych monopolii (rybołówstwo, browarnictwo, tkactwo)¹³. Płacono również za koncesje na eksploatację kopalń i kamieniołomów¹⁴. Funkcjonował jeszcze podatek *scriptura*, który obejmował prawo wypasu żywego inwentarza na gruntach publicznych. Jedynie obywatele rzymscy płacili *vicesima hereditatum*, czyli podatek od spadków w wysokości 1/20 (5%) ich wartości. Podatek ten stał się powszechnym w 212 r. po Chr., kiedy wszyscy mieszkańcy cesarstwa uzyskali obywatelstwo rzymskie. Istniały zwolnienia podatkowe, otrzymywali je spadkobiercy w linii prostej oraz następcy dziedziczący skromne mienie¹⁵.

W czasach republiki podatki oddawano w dzierżawę związkom publiczanów. W czasach cesarstwa odchodzono od tej praktyki i tam, gdzie były miasta, bądź zorganizowane wspólnoty lokalne powierzano im ściąganie na swoim terytorium podatków i odprowadzanie należnego trybutu dla cesarstwa. Podatki pośrednie w I w. po Chr. nadal były dzierżawione przez publiczanów, chociaż kontrolę nad ich działalnością posiadali prokuratorzy.

⁹ Por. SARTRE. *Wschód rzymski*. s. 92.

¹⁰ Identyczny podatek w wysokości 1% mamy zapisany na steli z licytacji 415/416 r. w Grecji. Por. L. SCHUMACHER. *Niewolnictwo antyczne*. Poznań 2005 s. 48 n.

¹¹ Por. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 1. s. 159.

¹² Podatek ten był pobierany od 357 r. przed Chr. Por. SCHUMACHER. *Niewolnictwo antyczne*. s. 76. Potwierdza to również inskrypcja fundacyjna. *Tamże*. s.78. Wspomina o tym podatku testament Gajusza Longiniusza Kastora z 18 X 189 r. po Chr. *Tamże*. s. 279.

¹³ Por. B. BRAVO, E. WIPSYCKA. *Historia starożytnych Greków*. T. III. Warszawa 1992 s. 180.

¹⁴ Por. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 1. s. 339.

¹⁵ Por. SARTRE. *Wschód rzymski*. s. 93.

Publikanie organizowali się w spółki. Zebrawszy potrzebny kapitał, na który składały się drobne wpłaty, czyli udziały (*partes*) wspólników (*socii*), występowali z ofertą dzierżawy podatku, a w wypadku wygrania przetargu, zawierali z cenzorami kontrakt, który w imieniu spółki podpisywał przewodniczący zarządu (*manceps*), a sygnowało kilku poręczycieli (*praedes*). Ściąganiem podatków zajmowali się niewolnicy lub wyzwolęcy pod nadzorem wyznaczonego szefa (*magister*)¹⁶. Spółki te często dopuszczały się nadużyć, a ewentualne ryzyko inwestycyjne przenosiły na podatnika. Cezar po bitwie pod Farsalos w 48 r. przed Chr. w prowincji Azji i być może w innych prowincjach wschodnich, zmniejszył obciążenia podatkowe i przeniósł uprawnienia do poboru podatków z przedsiębiorców rzymskich na administrację municypalną¹⁷. Od czasów Augusta w prowincjach cesarskich nadzór ogólny nad egzekwowaniem należności podatkowych sprawował prokurator rangi ekwicznej, niemal zupełnie niezależnie od namiestnika, a w prowincjach senatorskich funkcję spełniał kwesor. Podatki pośrednie wydzierżawiano jak dawniej publikanom, ale zwiększono nad nimi nadzór państwowy¹⁸.

System finansowy funkcjonował bardzo dobrze w czasach Augusta i Tyberiusza. Tyberiusz przez swą oszczędną politykę wydawania pieniędzy z kasy państwa pozostawił w budżecie nadwyżkę nad wydatkami. Natomiast cesarz Kaligula roztrwonił w ciągu trzech lat całą nadwyżkę i powstała konieczność podniesienia zobowiązań podatkowych. Wprowadzono podatek od sprzedaży produktów żywnościowych, opodatkowano tragarzy, a nawet prostytutki. Cesarz Klaudiusz wprowadził sprawniejszą administrację podatkową i zbilansował dochody i wydatki państwa i w ten sposób można było odejść od opodatkowania, które wprowadził Kaligula. Za rządów Nerona skarb państwa ponownie znalazł się w trudnościach, dlatego zdewaluowano wartość monet w celu przywrócenia równowagi budżetowej¹⁹. Uzdrawieniem finansów państwa zajęli się Wespazjan. Podniósł on podatki w prowincjach, zniósł przywileje podatkowe w Grecji, przejął ziemię w Egipcie wcześniej ofiarowane przyjaciom Rzymu oraz wprowadził podatek od toalet, co wpoiował mu Tytus²⁰.

¹⁶ POŁ. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 1. s. 371.

¹⁷ *Tamże*. T. 1. s. 543.

¹⁸ POŁ. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 2. s. 53.

¹⁹ *Tamże*. T. 2. s. 97 n.

²⁰ SWETONIUSZ. *Żywoty Cezarów*, VIII, 23.

Cesarz Trajan (98-117) wprowadził na stałe praktykę udzielania właścicielom ziemskim pożyczek z fiskusa cesarskiego, pod warunkiem że będą wpłacać do kasy municypiów odsetki od pożyczonych kwot – zresztą w stosunkowo niskiej wysokości 5% – aby umożliwić miastom zebranie funduszy na udzielanie zasiłków na utrzymanie dzieci w ubogich rodzinach zamieszkałych na ich terytorium. System ten rozwinął Hadrian, powołując urzędnika zwanego *praefectus alimentorum*, który miał się zajmować rozdziałem i gospodarką subwencjami na ten cel²¹.

2. SYSTEM FINANSOWY W IMPERIUM RZYMSKIM

Za czasów republiki wszystkie dochody państwowe były gromadzone w *aerarium* i w prowincjonalnych kasach, zwanych *fiscus*. Kwestorzy w prowincjach po zbilansowaniu kasy przekazywali nadwyżki do *aerarium*. Od czasów Augusta *aerarium* było zasilane bardzo często z dochodów cesarskich z tak zwanego *patrimonium*. Po konfiskatach w Egipcie i w ogóle na Wschodzie *patrimonium* dysponowało olbrzymimi kwotami zasilanymi dodatkowo majątkami, do których tytuły własności wygasły (*bona vacantia*) lub nie miały dziedziców (*bona caduca*) oraz majątkami skazańców (*bona damnatorum*)²². W 6 r. po Chr. August utworzył *aerarium militariae*, z którego finansowano system emerytalny dla żołnierzy. W celu zapewnienia stałych dochodów do tego funduszu wprowadził podatek od sprzedaży publicznej w wysokości 1% (*centesima rerum venalium*) oraz podatek spadkowy w wysokości 5% (*vicesima hereditatum*)²³.

W celu przeciwdziałania lichwie w 357 r. dwóch trybunów ustaliło maksymalną stopę procentową na *unciarum foenus* (8 1/3%), dziesięć lat później zredukowano ją do połowy, a w 342 r. (*lex Genucia*) wydano zakaz udzielania pożyczek na procent (przepis szybko przeszedł w zapomnienie). W 352 r. powołano „komisję pięciu” (*quinqueviri mensarii*), która spełniła rolę banku państwowego i okazywała pomoc dłużnikom znajdującym się w trudnościach, przejmując ich zobowiązania pod zastaw hipoteczny²⁴. Niniejsze przepisy obowiązywały w

²¹ Por. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 2. s. 216.

²² Por. A. ZIÓLKOWSKI. *Historia Rzymu*. Poznań 2005 s. 443.

²³ Por. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 2. s. 59.

²⁴ Por. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 1. s. 159.

Italii, dlatego rzymscy posiadacze kapitału chętnie prowadzili swoje interesy w różnych częściach basenu Morza Śródziemnego. Owi bankierzy, których nazywano *negotiatores*, w prowincjach rzymskich udzielali pożyczek na 12% (jeśli namiestnik wprowadził takie ograniczenie), ale często były to pożyczki na 24%, a nawet 48% rocznie²⁵.

W celu stabilizowania cen zboża, podlegających dużym zmianom, trybun Gajusz Grakchus wprowadził po 122 r przed Chr. obowiązek dokonywania przez państwo hurtowych zakupów ziarna za granicą i sprowadzania ich do spichlerzy państwowych w Ostii. Do magazynów tych mógł się zgłosić każdy obywatel rzymski i zakupić określoną ilość ziarna miesięcznie po stałej cenie wynoszącej 1 1/3 asa za *modius*²⁶, a więc nieco poniżej rynkowych cen. System ten nawiązywał do zwyczajów hellenistycznych interwencji na rynku zbożowym²⁷. W Aleksandrii Ptolomeusze ustanowili nawet urząd „ministra niskich cen”, co w dużej mierze odpowiadałoby dzisiejszej funkcji prezesa banku centralnego.

Problemem Rzymu pozostawali przez długi okres bezrobotni utrzymywani przez państwo, co obciążało w znaczący sposób budżet. Cezar próbował rozwiązać ten problem przez zmniejszenie zasiłków państwa. Jednym cięciem zmniejszył liczbę korzystających z bezpłatnego rozdawnictwa zboża z trzystu dwudziestu do stu pięćdziesięciu tysięcy, przy czym osiemdziesiąt tysięcy zdyskwalifikowanych odbiorców darmowych racji skierował do nowo zorganizowanych kolonii poza granicami Italii. Wprowadził również pod obrady senatu programy robót publicznych, które w dużej mierze udało się zrealizować dopiero po jego śmierci²⁸.

3. SYSTEM PODATKOWY W JUDEI NA PRZEŁOMIE I W. PRZED CHR. I I W. PO CHR.

Rzymianie przejmując pod swoją administrację dany obszar bardzo często zachowywali system podatkowy funkcjonujący wcześniej. Aleksander Wielki po wkroczeniu na teren Judei przyznał Żydom wolność życia według praw odziedziczonych po przodkach i zwolnił

²⁵ *Tamże*. s. 371.

²⁶ *Modius* (korzec) = 8,733 litra

²⁷ *Tamże*. T. 1. s. 402.

²⁸ *Tamże*. T. 1. s. 542.

ich od płacenia daniny co siedem lat²⁹. W monarchii Seleucydów podstawowym podatkiem był *foros*, czyli trybut, ustalany centralnie dla poszczególnych jednostek terytorialnych i politycznych składających się na państwo. Jego repartycja między podatników dokonywana była już wewnątrz danych organizmów, przez właściwe im władze szczebla lokalnego³⁰. Były również podatki nakładane na określony cel i podatki pośrednie.

Od roku 63 przed Chr. Żydzi płacili Rzymowi trybut w postaci podatku od produkcji kraju. Nie jest wykluczone, że Judea tworzyła wówczas jednolitą jednostkę podatkową z prowincją Syrią. Podatek od produktu kraju został uregulowany przez Juliusza Cezara w 47 r. przed Chr.³¹, który uwzględnił lokalną specyfikę, między innymi w odniesieniu do roku szabatowego, w którym pola „odpoczywały”³². Wydaje się, że analogiczny zwyczaj w systemie podatkowym funkcjonował już od czasów Aleksandra Wielkiego. Podatkowe koncesje na rzecz Żydów zostały potwierdzone przez rzymski senat po jego śmierci³³. Judea jako rzymska prowincja płaciła podatek gruntowy (*tributum soli* w wysokości 12,5%), określany co roku na podstawie wielkości pól i pogłowia bydła, jak też podatek osobisty od mieszkańców prowincji, czyli *tributum capitis* lub *capitatio*, ustalone w wyniku cenzusu. Kolejnym zobowiązaniem finansowym było *annona*, czyli roczna danina przeznaczona na zaspokojenie potrzeb garnizonu, obejmująca produkty żywnościowe i robociznę³⁴. Mieszkańców Judei obowiązywały *vectigalia*, czyli podatki pośrednie płacone przez mieszkańców całego cesarstwa, z których najważniejsze były *portoria*, opłaty portowe. Dochody z Judei zasilają prawdopodobnie skarb publiczny (*aerarium*), a nie skarb cesarski (*fiscus*), chociaż mamy do czynienia z prowincją cesarską³⁵. Prawdopodobnie w przypadku specjalnych potrzeb nakładano osobne, jednorazowe obciążenia finansowe.

²⁹ Por. J. MÉLÈZE-MODRZEJEWSKI. *Żydzi nad Nilem. Od Ramzesa II do Hadriana*. Kraków 2000 s. 74.

³⁰ Por. BRAVO, WIPSYZKA. *Historia starożytnych Greków*. s. 273.

³¹ JÓZEF FLAWIUSZ. *Ant.* XIV, 200-203.

³² JÓZEF FLAWIUSZ. *Ant.* XIV, 202, 205.

³³ JÓZEF FLAWIUSZ. *Ant.* XIV, 219 nn.

³⁴ Por. P. PRIGENT. *Upadek Jerozolimy*. Warszawa 1999 s. 80.

³⁵ Zob. A. H. M. JONES. *The Aerarium and Fiscus*. W: *Studies in Roman Government and Law*. Oxford 1960 s. 99-114; F. G. B. MILLAR. *The Fiscus in the First Two Centuries*. „Journal of Roman Studies” 53:1963 s. 29-42; P. A. BRUNT. *The „Fiscus” and its Development*. „Journal of Roman Studies” 56:1966 s. 79-91. Por. J. CIECIELAG. *Poncjusz Pilat prefekt Judei*. Kraków – Mogilany 2003 s. 24.

Nie wiemy jak ten system podatkowy funkcjonował w okresie rządów Heroda Wielkiego. Herod Wielki w chwili śmierci posiadał roczne dochody państwa w wysokości 1050 żydowskich talentów lub 1050000 drachm. Było to znacznie mniej w porównaniu z dochodami Egiptu, a nawet w porównaniu z wpływami, jakie później posiadał wnuk Heroda z judejskiego królestwa, zbliżonego obszarem do Herodowego. Herod Wielki z pewnością stosował system podatkowy znany z Imperium Rzymskiego, a więc *tributum soli*, *tributum capitis* oraz *annona*. Podobnie jak w starszych monarchiach hellenistycznych kontynuował zbieranie podatków poprzez opłaty celne. Wydaje się, że nowością było wprowadzenie podatku od posiadania domu i być może od transakcji kupna-sprzedaży. Prawdopodobnie był to rodzaj opłaty skarbowej stosowanej przy sprzedaży i nabywaniu nieruchomości. Póbobór podatków odbywał się poprzez (τελωναι)³⁶, znanych od czasów ptolemejskich. Możemy przypuszczać, że system urzędniczy ściągania podatków nawiązywał jeszcze do epoki, w której Judea była zależna od Egiptu. W Egipcie Ptolemeuszy podatek pogłówny ściągano na podstawie corocznych raportów urzędników wiejskich, które zawierały wykazy wszystkich mężczyzn od czternastego do sześćdziesiątego roku życia³⁷. Być może Herod stosował taki sam system. W Syrii opodatkowaniu podlegali mężczyźni między 14 a 65 rokiem życia oraz kobiety w wieku 12-65 lat³⁸. Nie można wykluczyć, że wzorcem dla systemu podatkowego Heroda stały się rozwiązania syryjskie. System ten został z pewnością utrzymany przez synów Heroda Wielkiego, między których zostało podzielone królestwo w 4 r. przed Chr, a więc przez Heroda Archelaosa, Heroda Antypasa i Heroda Filipa³⁹. Jednak Herod Archelaos szybko, bo już w 6 r. po Chr. został zdjęty z urzędu i Rzymianie na terytorium jemu podległym stworzyli administrację własną podległą prokuratorowi. Należy zatem przypuszczać, że na terenie Judei, Idumei i Samarii w pełni zaczął funkcjonować system oparty na wzorcach rzymskich z wykorzystaniem kadry urzędników Heroda Wielkiego i jego syna Heroda Archelaosa. Rzymskie firmy

³⁶ Pojęcie *telonai* było stosowane w środowisku greckim, a odpowiednikiem w środowisku rzymskim było określenie publikanie. Por. E. BADIEN. *Celnicy*. W: *Słownik wiedzy biblijnej*. Red. B. M. Metzger, M. D. Coogan, Warszawa 1996 s. 76.

³⁷ Niektórzy twierdzą, że przedział podatkowy był między 14 a 62 r. życia. MÉLÈZE-MODRZEJEWSKI. *Żydz nad Nilem*. s. 204.

³⁸ ULPIAN. *De censibus*. II, W: *Digesta*. 50. 15. 3.

³⁹ Por. JÓZEF FLAWIUSZ. *Ant.* XVII, 4.

składające się z *publicanów*, zarządzanych przez radę dyrektorów (*magistri*) wywodzących się ze stanu Equites, miały teraz większy dostęp do rynku zarządzanego przez prokuratorów wywodzących się z tego samego stanu. Rzymskie firmy w prowincjach chętnie wykorzystywały miejscowych urzędników na czele, których stał *promagister* wywodzący się z miejscowej ludności, podlegający rzymskim udziałowcom. Prawdopodobnie Zacheusz zwierzchnik celników (ἀρχιτελώνης) (Łk 19,2) pełnił funkcję *promagistra* i był bezpośrednio zależny od urzędników rzymskich⁴⁰.

Wielkie hellenistyczne królestwa przeprowadzały też okresowe spisy ludności. W Egipcie odbywały się one co czternaście lat⁴¹, w Syrii co dwanaście lat⁴², a w Rzymie co pięć. Herod mógł dokonywać spisu ludności w odstępach sześcioletnich⁴³. W Egipcie została utrzymana tradycja *apographe*, tj. oświadczenia składanego przez każde gospodarstwo domowe odnośnie majątku i osób⁴⁴. Jaka była struktura podziału podatku między potrzeby bieżące królestwa, a zobowiązania wobec Rzymu trudno precyzyjnie określić. W czasach republiki w Rzymie było przyjęte, że dochody gromadzone były w *aerarium*, ale w praktyce każda prowincja miała swój własny *fiskus* (kasę, dosłownie „koszyk”), w którym pod nadzorem kwestora gromadzono wpływające do niego dochody i z którego pokrywano wydatki związane z jej zarządem, odsyłając nadwyżkę do *aerarium* w Rzymie⁴⁵. Należy przez analogię przypuszczać, że Herod Wielki dysponował własną kasą, z której finansował potrzeby swojego królestwa i część dochodów przeznaczał na potrzeby wojsk rzymskich. Warto przy tym pamiętać, że Rzymianie nie nakładali podatków na *civitates foederatae* ani na te bardziej uprzywilejowane spośród *civitates liberae*, którym zagwarantowano zwolnienie od ciężarów fiskalnych oraz autonomię w mniejszym lub większym zakresie⁴⁶.

Rzymianie przejmując w zarząd Judeę od Heroda Archelaosa w 6 r. po Chr., przeprowadzili spis ludności. Odpowiedzialnym za przeprowadzenie cenzusu majątkowego był legat Syrii P. Sulpicjusz

⁴⁰ Por. BADIAN. *Celnicy*. s. 77.

⁴¹ Określano wówczas *laographia*, czyli podstawę opłaty na głowę.

⁴² Por. SARTRE. *Wschód rzymski*. s. 90.

⁴³ Por. M. GRANT. *Herod Wielki*. Warszawa 2000 s. 190-192.

⁴⁴ Por. SARTRE. *Wschód rzymski*. s. 90.

⁴⁵ Por. ZIÓLKOWSKI. *Historia Rzymu*. s. 443.

⁴⁶ Por. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 1. s. 338.

Kwiryniusz⁴⁷. Sytuacja zmieniła się zatem radykalnie od czasów perskich. Wydaje się, że w czasach perskich Judea była traktowana jako prowincja świątynna i podatek na rzecz Imperium ściągał arcykapłan. System ten utrzymał się w czasach hellenistycznych, chociaż za Seleucydów doszło do nadużyć, które oprócz przymusowej hellenizacji legły u podstaw powstania machabeuszy. W państwie machabeuszy urząd królewski został połączony z urzędem arcykapłana, co umożliwiło płynne ściąganie podatków⁴⁸. Za rządów Heroda kasa królewska była odgraniczona od podatku świątynnego, ale Herod inwestując w Świątynię Jerozolimską zdobywał przychyłność klasy kapłańskiej i podnosił swój własny prestiż. System ten utrzymał się po podziale królestwa między synów Heroda. Kult w świątyni był utrzymywany dzięki dziesięcinie, która była podatkiem obejmującym dziesiątą część produktów rolnych, żywego inwentarza, handlu, a nawet wziętych łupów (Pwt 14, 22-28).

Poza tym Żydzi płacili jeszcze specjalny podatek na rzecz Świątyni Jerozolimskiej w wysokości dwóch drachm (*didrachma*). Do płacenia tego podatku był zobowiązany każdy od dwudziestego roku wzwyż⁴⁹. Z chwilą zburzenia Świątyni Jerozolimskiej podatek ten stracił rację bytu. W zamian Wespazjan utworzył fundusz celowy *fiscus Judaicus*, do którego wpływał podatek od Żydów w wysokości dwóch drachm na utrzymanie kultu w świątyni Jowisza Kapitońskiego. Podatek ten należało płacić do sześćdziesiątego drugiego roku życia. Był on dodatkowym upokorzeniem Żydów po powstaniu, ponieważ wcześniej podatek ten był zbierany na rzecz Świątyni Jerozolimskiej i był wyrazem wspólnoty wierzących w Boga. Podatek ten uległ zmianie za cesarza Nerwy (96-98). Od tej pory mieli go płacić tylko ci Żydzi, którzy przyznali się do swej wiary⁵⁰.

Wybitny faryzeusz, rabbi Johanan ben Zakkaja poprosił Wespazjana o możliwość założenia szkoły w Jamnia dla studiowania tekstów

⁴⁷ JÓZEF FLAWIUSZ. *Ant.* XVIII, 3-4; XX, 102; *Bell. Jud.* VII, 253, oraz Dz 5, 37; TACYT. *Annales*, 2, 6.

⁴⁸ Należy wziąć pod uwagę inne rozwiązania w czasie rządów Aleksandry Salome (76-67), ponieważ z konieczności został rozdzielony urząd królewski od urzędu arcykapłańskiego.

⁴⁹ Por. W. RAKOCY. *Finanse i prace publiczne*. W: *Życie społeczne w Biblii*. Red. G. Witaszek. Lublin 1998 s. 128.

⁵⁰ Por. CARY, SCULLARD. *Dzieje Rzymu*. T. 2. s. 217.

świętych. Powoli szkoła przejęła funkcję sanhedrynu w Jerozolimie i stała się ośrodkiem decydującym o życiu religijnym Żydów. Z czasem przyznano przywilej ściągania podatku od Żydów z diaspory sanhedrynowi z Jamnia. Rabini korzystali z podatków i dziesięcin przeznaczonych niegdyś dla kapłanów (lecz nie tych, które przeznaczono na samą Świątynię), *nasi* wysyłał przedstawicieli do wspólnot diaspory, którzy zawiadamiali o jego decyzjach i pobierali środki na utrzymanie sanhedrynu⁵¹. Ten nowy sanhedryn przeniósł się po 135 r. po Chr. do Galilei, do Uszy, Sefforis i Tyberiady, gdzie znajdowała się wówczas główna część wspólnoty żydowskiej⁵².

Zwróćmy przy okazji uwagę, że w I w. po Chr. problem płacenia trybutu i innych opłat Rzymianom stał się dość palący; stanął wobec niego Jezus. Ewangelisci odnotowują fakt podchwytliwego pytania skierowanego pod adresem Jezusa. „Posłali natomiast do Niego kilku faryzeuszów i zwolenników Heroda, którzy mieli podchwycić Go w mowie. Ci przyszedli do Niego: „Nauczycielu, wiemy, że jesteś prawdomówny i na nikim Ci nie zależy. Bo nie oglądasz się na osobę ludzką, lecz drogi Bożej nauczasz. Czy wolno płacić podatek Cezarowi, czy nie? Mamy płacić czy nie płacić?” (Mk 12, 13-14; por. Mt 22, 15-17; Łk, 20, 20-22). Ewangelista Mateusz informuje nas, że podatek pogłówny (κῆνσοῦς) wynosił na terenie Judei 1 denara (tj. 4 drachmy egipskie). W tle dyskusji Jezusa należy widzieć rozwój nauki w środowisku żydowskim, że płacenie Rzymianom podatku jest niezgodne z wizją Izraela rządzonego przez Boga. Mogło się to wiązać z kwestią oddawania pieniędzy poganom. Zeloci, czwarta droga judaizmu, których genezy należy szukać w wystąpieniu Judy Galilejczyka⁵³, uważali płacenie podatku pogańskim władcom za grzech.

W sprawie płacenia podatków i pełnienia funkcji poborcy podatkowego wypowiada się Paweł w Liście do Rzymian: „Należy więc się jej poddać nie tylko ze względu na karę, ale ze względu na sumienie. Z tego samego też powodu płacicie podatki. Bo ci, którzy się tym zajmują, z woli Boga pełnią swój urząd. Oddajcie każdemu to, co się mu należy: komu podatek – podatek, komu cło – cło, komu uległość – uległość, komu cześć – cześć” (Rz 13, 5-7). Przeniesienie akcentu

⁵¹ POŁ. SARTRE. *Wschód rzymski*. s. 418.

⁵² *Tamże*. 417.

⁵³ JÓZEF FLAWIUSZ. *Ant.* XVIII, 23.

związanego z płaceniem podatków na płaszczyznę sumienia ma uświadomić czytelnikom listu, że zobowiązania podatkowe podlegają kategorii grzechu. Zawód poborcy podatkowego uzyskuje sankcję religijną, aby przez pogardzanie osobami zbierającymi podatki nie usprawiedliwiać własnych nadużyć w tej dziedzinie.

Rozwój systemu finansowego mogła hamować reguła zakazująca pożyczania na procent (prawo *ribbit*) sformułowana w Torze trzykrotnie w Wj 22, 24; Kpł 25, 35-37 i w Pwt 23, 20-21. W wersji Pwt tekst brzmi: „Nie będziesz żądał od brata swego odsetek z czegokolwiek, co się pożycza na procent. Od obcego możesz się domagać, ale od brata nie będziesz żądał odsetek, aby ci Pan, Bóg twój, błogosławił we wszystkim, do czego rękę przyłożysz w ziemi, którą idziesz posiadać”. Można było natomiast pożyczać na procent obcym (Pwt 23, 21; por 15, 6). Należy zauważyć, że w Rzymie obowiązywał podobny zakaz ściągania procentu od własnych obywateli, ale pozwalał na wysokie oprocentowanie poza Italią⁵⁴. W ten sposób bankierzy rzymscy zostali zmuszeni do ekspansji na zewnątrz Italii i podobny proces będziemy obserwowali w środowisku żydowskim. Pismo święte wspomina jednak o praktyce pożyczania na procent, nazywając ludzi w ten sposób postępujących niegodziwymi (Prz 28, 8; por. Ez 18, 8. 13. 17). Za ten grzech zostaje potępiona Jerozolima (Ez 22, 12)⁵⁵. Czy jednak nie stosowano jakiś rozwiązań prawnych obchodzących wskazanie Tory? Przyjrzyjmy się pożyczce zawartej między Żydami z Fajum w II w. przed Chr. Oto umowa z 4 listopada 182 r. przed Chr. między Żydem Apollionosem synem Protogenesa i jego kolegą Sostratosem synem Neoptolemosa:

Za panowania Ptolemeusza syna Ptolemeusza i Arsinoe, bogów Filopatorów, w dwudziestym czwartym roku, gdy kapłanem Aleksandra i bogów Adelfów jest ten, który pełni swe obowiązki a Aleksandrii, atloforą Bereniki Euergetis ta, która pełni swe obowiązki w Aleksandrii, kaneforą Arsinoe Filadelfos ta, która pełni swe obowiązki w Aleksandrii, kapłanką Arsinoe Filopator ta która pełni swe obowiązki w Aleksandrii, w miesiącu Dystros, dwudziestego ósmego, który jest dwudziestym ósmym miesiąca Thot w Krokodopolis, w nomie Arsinoickim.

⁵⁴ Również w tradycji greckiej znane są pożyczki gratisowe, na przykład eranos, pożyczka przyjacielska ze składek wielu osób, zebranych żeby przyjść z pomocą towarzyszowi znajdującemu się w trudnej sytuacji materialnej.

⁵⁵ Por. R. de VAUX. *Instytucje Starego Testamentu*. T. 1 i 2. Poznań 2004 s. 185.

Apollonios syn Protogenesa, Żyd z pochodzenia, dwa talenty i trzy tysiące drachm w monecie miedzianej bez procentów na rok, licząc od daty wyżej wymienionej, na hipotekę domu należącego do niego, z podwórzem i przyległościami, znajdującego się w Apis, w dystrykcie Temistos, którego rozmiary są z południa na północ dwadzieścia lokci, z zachodu na wschód dwadzieścia lokci, a którego otoczenie jest ograniczone na południu przez dom Sopatry, na północy i na wschodzie przez ulice, na zachodzie przez dom Harpalosa i Sostratos, który jest ich pod datą zapisaną wyżej.

Sostratos zwróci dług Apolloniosowi po upływie roku. Jeśli nie zwróci, jak to jest zapisane, Apolloniosowi będzie mógł zrealizować hipotekę zgodnie z prawem. Sostratos gwarantuje Apolloniosowi tę hipotekę i przedstawi w niej obiekt wolny od wszelkich praw do zajęcia i rękojmi, nie podpadający pod gwarancję na zabezpieczenie jakiegoś innego długu, uwolniony od wszelkich zobowiązań wobec skarbu królewskiego. Jeżeli nie zapewni tej gwarancji i nie przedstawi domu tak jak jest napisane wyżej lub gdy zaistnieje jakiegokolwiek ryzyko w sprawie tej hipoteki, w całości lub częściowo, Sostratos zwróci Apolloniosowi natychmiast ów dług w trakcie roku. A jeżeli nie zwróci tak jak to zostało powiedziane, będzie musiał mu zwrócić należność zwiększoną o połowę i zapłaci za opóźnienie procenty w wysokości dwóch drachm od miny za każdy miesiąc. Ta umowa będzie miała moc dowodową wszędzie, gdzie zostanie przedłożona.

(Drugą ręką:) W obecności Bubakosa zwanego również Steneusem (notariusza).

(Trzecią ręką:) Apollonios w wieku około 35 lat, wysoki, cera jasna, oczy jasnoniebieskie, uszy odstające.

Sostratos w wieku około 35 lat, średniego wzrostu, cera jasna, oczy niebieskie, blizna nad prawą brwią⁵⁶.

Pożyczka w wysokości dwu i pół talenta (1 talent = 6000 drachm) na okres roku w zasadzie jest bez procentów (*atoka*). Lecz kara w wysokości 50% (*hemiolion*) oraz procenty za zwłokę w wysokości dwóch drachm od miny na miesiąc (24% rocznie: 1 mina = 100 drachm), są ustalone według dekretu królewskiego (*diagramma*) Ptolemeusza II Filadelfa (1. połowa III w. przed Chr.).

Zajrzyjmy do innej umowy zawartej w Trikomii, również w Fa-jum, 16 kwietnia 174 r. przed Chr.

⁵⁶ Papiirus z Tebtynis III 817 = CPJud. I 23. Por. MĚLĚZE-MODRZEJEWSKI. *Żydzi nad Nilem*. s. 147 n.

Za rządów Ptolemeusza syna Ptolemeusza i Kleopatry, bogów Epifanów, siódmego roku, gdy kapłanem Aleksandra i bogów Soterów, i bogów Adelfów, i bogów Euergetesów, i bogów Filopatorów, i bogów Epifanesów, i bogów Filometerów jest Filostratos syn Asklepiodotosa, atloforą Bereniki Euergetis jest Aspazja córka Chrysermosa, kaneforą Arsinoe Filadelfos jest Izydora córka Apolloniosa, kapłanką Arsinoe Filopator jest Eirene córka Ptolemaiosa, w miesiącu Gorpaios, trzynastego, który jest trzynastym miesiącem Famenot w Trikomii, w dystrykcie Temistos nomu Arsinoickiego.

Judasz syn Jozefosa, Żyd z pochodzenia, pożyczył Agatoklesowi synowi Ptolemajosa, należącemu do oddziału piechoty dowodzonego przez Molossosa i stacjonującego w nomie Herakleopolitańskim, oficerowi płatniczemu sumę dwóch talentów i pięciuset drachm w monecie miedzianej na dwanaście miesięcy licząc od daty wyżej zaopisananej na procent dwóch drachm od miny co miesiąc. Kwota ta przedstawia sumę, którą Agatokles był jeszcze winny Judaszowi z tytułu pożyczki pięciu talentów, którą otrzymał od niego jako zaliczkę na ich wspólne przedsiębiorstwo handlu detalicznego, którego nadzorcą jest Ananiasz syn Jonatasa, Żyd z pochodzenia. Agatokles zwróci Judaszowi rzeczoną pożyczoną sumę z procentami w miesiącu Mechir, ósmego roku (przełom marca-kwietnia 173 przed Chr.). A jeżeli jej nie zwróci tak, jak napisano, będzie musiał zwrócić należność powiększoną o połowę. Umowa ta będzie miała moc dowodową.

Świadkowie: Dejniasz syn Ajneasza, Trazeasz syn Sosibiosa, Tebon syn Panoklesa, Samaelos syn Joannesa, wszyscy czterej żydzi z pochodzenia; Teodoros syn Teodorosa alias Samaelos i Nikanor syn Jazona, obaj Żydzi z pierwszej hipparchii, pod rokazami Doziteosa, posiadający działki ziemi o powierzchni osiemdziesięciu arur. Nadzorca umowy: Dejniasz.

(Druga ręka:) Ja, Agatokles, otrzymałem dwa talenty i pięćset drachm w monecie miedzianej tytułem pożyczki, która jest podana wyżej, i złożyłem umowę, która będzie miała moc dowodową, u Dejniasza, nadzorcę umowy⁵⁷.

Tekst jest niezmiernie interesujący, ponieważ nie ulega wątpliwości, że kredyt udzielony przez Żyda dla Żyda jest oprocentowany w wysokości 24% w skali roku, a więc według progu powszechnie akceptowanego w państwie ptolemejskim, ale niezgodnie z prawem biblijnym, według którego pożyczka powinna być nieoprocentowana.

⁵⁷ Papirus z Tebtynis III 818 = CPJud. I 24. Por. J. MÉLÈZE-MODRZEJEWSKI. *Żydzi nad Nilem. Od Ramzesa II do Hadriana*. Kraków 2000 s. 150.

Wydaje się, że w tym czasie część Żydów uważała, że pożyczki, które są przeznaczone na inwestycje można oprocentować. Nieoprocentowane byłyby pożyczki przeznaczone na konsumpcję. Później Talmud zakazał również pożyczek inwestycyjnych na procent między Żydami.

4. OBRAZ CELNIKÓW W NOWYM TESTAMENCIE

a) Wybór celnika na ucznia

Ewangeliści przedstawiają celnika (τελώνιον) Mateusza (Mk 2, 13-17; Mt 9, 9-13; Mt 10, 1-4; Łk 5, 27-32). Mateusz w Ewangeliach Marka i Łukasza jest przedstawiany pod imieniem Lewi. Powołanie przez Jezusa do grona dwunastu Mateusza, który zajmuje się pobieraniem podatków wywołuje zgorszenie w gronie faryzeuszy i uczonych w Piśmie. Faryzeusze stawiają celników i grzeszników na jednym poziomie i dlatego uważają, że celnicy nie są godni zasiadania we wspólnocie stołu. Jezus zasiadając z Mateuszem i jego kolegami z pracy do wspólnego stołu, uznaje ich za godnych bycia we wspólnocie i w ten sposób podważa opinię, że są grzesznikami z racji swego zawodu.

Jezus prezentuje się również jako lekarz, który przywraca stan zgodny z wolą Bożą. W tle może pozostawać odniesienie do przedstawienia Boga: „Ja Pan, chcę być twym lekarzem” (Wj 15, 26; por. Ps 146, 3; Prz 18, 9; Mdr 16, 12). Tylko Mateusz konkluduje perykopę o powołaniu Mateusza cytatem z Oz 6,6: „Chcę raczej miłosierdzia niż ofiary”. Cytat ten pojawia się ponownie jeszcze raz w kontekście nie zachowania przez uczniów prawa związanego z szabatem. W obydwu przypadkach cytat jest użyty w polemice ze środowiskiem faryzeuszy. Wydaje się, że to środowisko kontestowało Jezusowy sposób zachowania, ze względu na przepisy rytualnej czystości, które uniemożliwiały kontakt z niektórymi ludźmi uważanymi za nieczystych, za takich ludzi uchodzili celnicy z racji pełnionego zawodu⁵⁸. Tylko w Ewangelii Mateusza w katalogu dwunastu przy imieniu Mateusz pojawia się określenie celnik. Ewangelista w wyraźny sposób chce wyeksponować fakt, że w gronie dwunastu znalazł się celnik. To fakt nie tylko historyczny, ale przede wszystkim teologiczny, w królestwie

⁵⁸ Por. L. LYBAEK. *Matthew's use of Hosea 6,6 in the context of the Sabbath Controversies*. W: *The Scriptures in the Gospels*. Red. C. M. Tuckett. Leuven 1977 s. 491-499.

Jezusa jest miejsce dla ludzi, którzy przez ówczesny judaizm byli uważani za nieczystych, czyli grzesznych. Jezus przez to powołanie ogłasza, że Mateusz nie jest grzesznikiem, a ludzie jemu podobni nie są grzesznikami.

b) *Postać Zacheusza celnika (Łk 19, 1-10)*

Zacheusz musiał należeć do grona ludzi zamożnych, ponieważ był zwierzchnikiem celników (ἀρχιτελώνης) w bardzo ważnym punkcie celnym w Jerycho. Tutaj krzyżowały się szlaki z Arabii w kierunku wybrzeża oraz droga w kierunku na Zajordanie, otwierająca szlak na Syrię⁵⁹. Towary przewożone tym szlakiem z Arabii trafiały na rynek wielkiego Imperium Rzymskiego. Niektóre z towarów mogły pochodzić aż z Indii, którymi Arabowie handlowali, a przede wszystkim kadzidło sprowadzane z Arabii Felix stanowiło cenny produkt, który podlegał ocleniu⁶⁰. Zacheusz w oczach Żydów mógł uchodzić za grzesznika, ponieważ często celnicy nadużywali swoich urzędów, pobierając zbyt wygórowane opłaty oraz posługiwali się wielokrotnie monetami, na których były wizerunki pogańskich bóstw⁶¹. Jerycho było punktem granicznym między Judeą a Perea⁶². Prerea należała do Heroda Antypasa, a Judeą zarządzał bezpośrednio prokurator i to na jego terytorium znajdowało się Jerycho, a więc podatki były ściągane bezpośrednio na rzecz Imperium Rzymskiego⁶³, co budziło dodatkowo niechęć do celników.

⁵⁹ Szerzej na temat wykorzystania systemu drogowego Zajordania pisze: G. DONNAN. *The King's Highway*. Amman 1996 s. 49-61.

⁶⁰ Szerzej na temat handlu w tym rejonie pisze: F. R. SCHECK. *Szlak mirry i kadzidla*. Warszawa 1988 s. 165-175.

⁶¹ Herod Wielki miał prawo bicia tylko małych monet i z dużym prawdopodobieństwem unikał umieszczenia na nich własnego wizerunku, ale już jego następcy umieszczali własne wizerunki na monetach. Por. J. CIECIELĄG. *Polityczne dziedzictwo Heroda Wielkiego. Palestyna w epoce rzymsko-herodiańskiej*. Kraków 2002 s. 235.

⁶² Por. RAKOCY. *Finanse i prace publiczne*. s. 127.

⁶³ Tacyt prezentując cechy prowincji mówi, że teren musi być pod wpływem wojsk rzymskich, regularnie muszą również być ściągane podatki i porządek publiczny oraz organizacja władzy musi podlegać kompetencji namiestnika. Por. TACYT. *Annales*, XI, 18, 3. Mieszkańcy prowincji byli wolni, jednak nie mieli obywatelstwa rzymskiego, chyba że takowe zostało im nadane szczególnym aktem władzy. Posiadali zatem status *homines peregrini*.

Jezus przełamuje ówczesne uprzedzenia i udaje się na ucztę do domu Zacheusza, co w tamtej epoce oznaczało zaciągnięcie szczególnych więzi między uczującymi. Celnik staje się typem człowieka otwierającego się na zbawienie (σωτηρία). Efekty działania Jezusa już stają się widoczne w decyzji Zacheusza o rozdaniu połowy majątku i poczwórnym wynagrodzeniu krzywd.

*c) Celnicy (τελώνης) przyjmujący chrzest Janowy
(Łk 3, 10-14; 7, 24-30)*

Wystąpienie Jana Chrzciciela wywołało zainteresowanie różnych grup społecznych. Łukasz spośród tłumu przybywających do Jana wyróżnia dwie kategorie ludzi: celników i żołnierzy. Obydwie grupy społeczne mogły budzić wątpliwości, co do pełnionych profesji, czy można je pogodzić z orędziem Jana. Celnicy i żołnierze ze względu na współpracę z okupantem byli postrzegani jako grzesznicy. Jan nie odrzuca ich profesji, ale wzywa ich do postawy uczciwości w pełnieniu swojego zawodu. Celnicy otrzymują wskazanie: „Nie pobierajcie nic więcej ponad to, ile wam wyznaczono” (Łk 3, 13), a żołnierze: „Nad nikim się nie znęcajcie i nikogo nie uciskajcie, lecz poprzestawajcie na swoim żołdzie” (Łk 3, 14).

Przyjmowanie chrztu Janowego przez celników stało się szczególnym znakiem rozpoczęcia nowej epoki zbawienia (Łk 7, 29). Na przeciwnym biegunie znaleźli się faryzeusze, którzy nie przyjęli chrztu z rąk Jana (Łk 7, 30). Kontrast między celnikami a faryzeuszami służy Łukaszowi do uwypuklenia idei wybawienia człowieka z grzechu. Celnicy uważani za grzeszników, otwierają się na działanie Jana, a później Jezusa. Faryzeusze, uważani za sprawiedliwych, odrzucają orędzie Jana, odrzucają również ofertę zbawienia zaproponowaną przez Jezusa.

*d) Symbol celnika w prezentacji antytezy wzywającej do miłości
nieprzyjaciół (Mt 5, 46)*

Mateusz prezentując program królestwa niebieskiego w Kazaniu na Górze wyjaśnia sposób realizacji prawa przyniesionego przez Jezusa i jego zakres obowiązywalności. Przykazanie miłości bliźniego znane było ze Starego Testamentu z Księgi Kapłańskiej 19, 8. Żydzi jednak bardzo często zawężali zakres jego obowiązywalności do własnego narodu. Esseńczycy i faryzeusze ograniczali ten zakres nawet tylko do własnej wspólnoty religijnej. Esseńczycy twierdzili, że

należy miłować synów światłości, a nienawidzić synów ciemności. Być może Mateusz odwołał się do poglądów wspólnoty z Qumran i interpretacji faryzejskiej niektórych tekstów starotestamentalnych (Lb 25, 17 n; Pwt 7, 2-5; 15, 3; 20, 13-18; 25, 19; Ezd 9, 12), która przetrwała w literaturze rabinicznej, mówiącej o możliwości nienawiści nieprzyjaciół. Mateusz sugeruje, że w ten sposób interpretując nakaz miłości, Żydzi niczym się nie różnią od celników, którymi pogardzają i których uważają za grzeszników. Realizując ten sam temat, Łukasz zmienia słowo celnicy na grzesznicy (Łk 6, 32), ponieważ dla jego środowiska adresatów porównanie z celnikami byłoby mało wyraziste. W tym środowisku byli również celnicy, którzy cieszyli się prestiżem społecznym. Józef Flawiusz wspomina o celniku z Cezarei, który zabiega o pomyślność miasta, używając do tego swoich wpływów i nie szczędząc posiadanych środków finansowych⁶⁴.

e) Syn Człowieczy przyjacielem celników (Mt 11, 16-19)

Mateusz prezentuje w przypowieści popularne opinie na temat Jana i Jezusa. Ówczesni ludzie kontestują każdą postawę, która nie odpowiada ich stylowi życia. Postawa Jana i Jezusa celowa została skontrastowana, aby uzyskać właściwy efekt oceny ludzi tamtych czasów. Odrzucają ascetyczną postawę Jana, który pościł, nie jadł i nie pił, a spotyka się z drwiną w formie oskarżenia: „Zły duch go opętał”. Oskarżenie jest poważne, bo oznacza człowieka wykorzystującego złego ducha, co było zagrożone karą śmierci (Pwt 13, 1-11; 18, 9-20). Jezus, który nie przyjął postawy postu, a więc je i pije, zostaje nazwany żarłokiem i pijakiem, przyjacielem celników i grzeszników. Zarzut wobec Jezusa, że jest „żarłokiem i pijakiem” jest również zagrożony karą śmierci (Pwt 21, 20)⁶⁵. Określenie celnicy i grzesznicy występują właściwie synonimicznie, oznaczając najgorszą kategorię ludzi ówczesnej epoki. Może słowo celnik w ówczesnym środowisku żydowskim nabrało znaczenia formy obelżywej, gdy było pod czyimś adresem kierowane, dlatego nazywając Jezusa przyjacielem celników, chciano w ten sposób Go obrazić. Postępowanie Jezusa jest jednak zgodne z wolą Bożą, a zarzuty skierowane wobec Jezusa wydają złe świadectwo o pokoleniu, które odrzuciło jego Ewangelię.

⁶⁴ Zob. JÓZEF FLAWIUSZ. *Bell. Jud.* II, 14. 287.

⁶⁵ Por. C. S. KEENER. *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*. Warszawa 2000 s. 34.

*f) Znaczenie postaci celnika w upomnieniu braterskim
(Mt 18, 15-20)*

Upomnienie braterskie ma stać na straży realizacji Ewangelii we wspólnocie. Zatem jeśli doznasz krzywdy od współbrata, to masz prawo uruchomić procedurę, która uporządkuje relacje naruszone przez grzech. Pierwszy etap to wzajemna rozmowa, która może doprowadzić do zażegnania sporu. Drugi etap to oficjalne rozstrzygnięcie sporu poprzez dwóch świadków, do czego zobowiązuje Prawo (Pwt 19, 15). Trzeci etap to przedstawienie sporu wspólnocie Kościoła, która podejmie ostateczną decyzję. Jeśli ten etap nie skutkuje, wówczas grzeszący może być wykluczony ze wspólnoty. Mateusz wykluczenie ze wspólnoty przedstawia w stwierdzeniu: „A jeśli nawet Kościoła nie usłucha niech ci będzie jak poganin i celnik” (Mt 18, 17). Formułę, jesteś poganinem, ponieważ nie zachowujesz Tory, możemy wyprowadzić z judaizmu. Zaskakujący jest jednak fakt, że celników stawiano na równi z poganami. Być może w judaizmie pod rządami prokuratorów zawód celników ze względu na kontakty z poganami uniemożliwił pełne funkcjonowanie we wspólnocie Izraela. Obraz ten przeniósł się do wspólnoty pierwotnego Kościoła, gdzie wykorzystano zasadę prawną funkcjonującą w judaizmie. Zatem pojęcie celnik w ujęciu Mateusza posiada znaczenie techniczne, prawne określające człowieka nie spełniającego zasad obowiązujących w Kościele.

*g) Symbol celników wchodzących do królestwa niebieskiego
(Mt 21, 28-33)*

Przypowieść o dwóch synach występuje tylko w Ewangelii Mateusza w kontekście przypowieści o przewrotnych rolnikach (21, 33-45). Obydwie przypowieści mają uświadomić słuchaczom, że ci, którzy do tej pory byli uważani za przykład realizacji woli Bożej, a więc elity Izraela mogą się znaleźć poza drogą zbawienia, a ci, którzy byli pogardzani znajdują się w królestwie niebieskim.

W przypowieści o dwóch synach (Mt 21, 28-33) czytamy, że pierwszy szybko zapewnia o wykonaniu polecenia ojca, ale realizację odkłada na później, a drugi odrzuca polecenie ojca, ale później po refleksji wykonuje je. Pierwszy syn symbolizuje tę część wspólnoty Izraela, która na początku przyjęła orędzie Jezusa, ale później go odrzuciła, a drugi syn oznacza tych, którzy byli odrzuceni przez oficjalny juda-

izm, ale ostatecznie to oni uwierzyli. Mateusz symbolicznie wymienia tutaj celników i nierządnicę jako przykład odrzuconych przez oficjalny judaizm ludzi, a teraz przeżywających nawrócenie. Nie znaczy to, że pierwotny Kościół składał się z tego typu ludzi, ale że dzięki zaproszeniu Jana do nawrócenia, grzesznicy otworzyli się na prawdę Ewangelii i dlatego Jezus mówi: „Celnicy i nierządnicę wchodzi przed wami do królestwa niebieskiego” (Mt 21, 31 b).

h) Celnicy otwarci na głoszenie Ewangelii (Łk 15, 1-7)

Ewangelista Łukasz stwierdza fakt, że wśród słuchających Jezusa znajdują się celnicy i grzesznicy. Ewangelista używając pojęcia ἐγγίζουτες (1, 15), sugeruje, że relacje między Jezusem a celnikami były bliskie co potwierdza zarzut faryzeuszy, że Jezus spożywa posiłki z grzesznikami. Reakcja faryzeuszy była zgodna z ówczesnymi poglądami judaizmu, celnicy i grzesznicy to ludzie nieczyści, a więc zbliżenie się do nich powoduje zaciągnięcie nieczystości. Postawa szemrzących (διδυγόγγυζον) (15, 2) faryzeuszy przypomina zachowanie Izraelitów, którzy szemrali (διδυγόγγυζον) (Lb 14, 2) przeciw Mojżeszowi na pustyni. Podobne zachowanie szemrania obserwujemy w czasie wizyty Jezusa w domu zwierchnika celników, Zacheusza. W Starym Testamencie na postawę szemrania Izraelitów Bóg odpowiedział gniewem i zapowiedział, że szemrzący nie zobaczą ziemi obietnicy. Faryzeusze odrzucając obecność we wspólnocie nawracających się grzeszników i celników sami zamykają dla siebie drogę zbawienia. Jezusowa ilustracja Bożego miłosierdzia na podstawie obrazu dobrego pasterza, który wyrusza na poszukiwanie zagubionej owieczki, uwypukla znaczenie postawy nawrócenia na drodze zbawienia. „Powiadam wam: Tak samo w niebie większa będzie radość z jednego grzesznika, który się nawraca, niż z dziewięćdziesięciu dziewięciu sprawiedliwych, którzy nie potrzebują nawrócenia” (15, 7)⁶⁶. Skontrastowanie dwóch grup ludzi celników i grzeszników z gronem sprawiedliwych pokazuje jak jedni otwierają się na orędzie Jezusa, a drudzy je kontestują. Celnicy, symbolizujący ludzi odrzuconych przez ówczesny judaizm, posiadają świadomość własnej grzeszności i potrzebują Jezusa aby ich wyzwolił z grzechu. Sprawiedliwi zaś sami się usprawiedliwili i już

⁶⁶ Obraz nawracających się grzeszników i pasterza troszczącego się o swoje owce posiadamy w Księdze Ezechiela (Ez 18, 23; 34, 16). Por. J. KREMER. *Lukasevangelium. Die Neue Echter Bibel*. T. 3. Stuttgart 1979 s. 156.

nie potrzebują Jezusa, a co więcej, chcą zamknąć drogę zbawienia dla nawracających się grzeszników. Zatem aluzja o sprawiedliwych wieńcząca przypowieść Jezusową jest skierowana pod adresem szemrzących faryzeuszy, którzy wykluczają ze wspólnoty grzeszników i celników⁶⁷.

i) Celnik wzorem człowieka modlącego się (Łk 18, 9-14)

Przypowieść dotycząca modlitwy oparta jest na kontraście pomiędzy osobami celnika i faryzeusza. Celnik w ówczesnym społeczeństwie jest symbolem grzesznika⁶⁸, a faryzeusz uchodził za człowieka wiernie wykonującego przepisy Prawa, a więc człowieka sprawiedliwego⁶⁹. Faryzeusz we własnym mniemaniu osiągnął już ideał życia zgodny z wolą Bożą, a na tle osób, którym przypisuje grzechy zdzierstwa, oszustwa i cudzołóstwa jego życie jaśnieje samymi cnotami, które wyrażone są w postach⁷⁰ i skrupulatnym przestrzeganiu przepisów dotyczących dziesięciny. Celnik w oczach faryzeusza jest z natury grzeszny i dlatego nie potrzebuje on tego faktu wyjaśniać, może tylko Bogu dziękować, że nie jest jak celnik. Natomiast celnik uznaje opinię funkcjonującą w ówczesnym świecie, że jest grzesznikiem i zdaje się na miłosierdzie Boże. Celnikowi Bóg jest potrzebny, ponieważ może obdarzyć celnika przebaczeniem. Faryzeuszowi Bóg jest niepotrzebny, ponieważ w swej świadomości osiągnął on sam zbawienie⁷¹. Zatem obraz celnika posłużył do zaprezentowania postawy człowieka zdającego się na Boga w pełnym geście zaufania, że Bóg może obdarzyć miłością każdego, nawet grzesznika. Łukasz na przykładzie kontrastu pomiędzy faryzeuszem i celnikiem odpowiedział na pytanie

⁶⁷ Analogicznie Mateusz konkluduje przypowieść o robotnikach w winnicy, gdzie ostatni otrzymują taką samą zapłatę jak pierwsi (Mt 20, 13-16). Por. O. MICHEL. *τελώνης*. W: *Theologisches Wörterbuch zum Neum Testament*. T. VIII. Stuttgart 1965 s. 105.

⁶⁸ Por. *m. Kid.* 4, 14; *b. Kid.* 82 a; *b. Sanh.* 25 b.

⁶⁹ Faryzeusze cieszyli się szeroką sympatią ówczesnego społeczeństwa za swą wierność Prawu. Por. W. RAKOCY. *Faryzeusz i celnik w świątyni (Łk 18, 9-14)*. W: *Słowo Twoje jest Prawdą. Księga Pamiątkowa dla Profesora Stanisława Mędali w 65. rocznicę urodzin*. Red. W. Chrostowski. Warszawa 2000 s. 300.

⁷⁰ Niektórzy faryzeusze zachowywali post ściśle dwa razy w tygodniu w poniedziałki i czwartki. Nie była to jednak norma, ale dobrowolna decyzja (*j. Pes.* 4, 1; *b. Taan.* 12 a; *Didache.* 8, 1). Por. KEENER. *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*. s. 166; D. H. STERN. *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu*. Warszawa 2004 s. 236.

nurtujące chrześcijan pochodzenia żydowskiego, o drogę zbawienia. Odpowiedź brzmi: nie wystarczy skrupulatnie zachowywać Prawo, by się zbawić, nie wystarczy nawet być dobrym człowiekiem, by się zbawić! Do zbawienia potrzebna jest łaska Boża, na której działanie trzeba się otworzyć w postawie skruchy.

Zakończenie – „współcześni celnicy”

W czasach głoszenia Ewangelii ludzie zajmowali się swoimi codziennymi sprawami i rozwiązywali swoje problemy. Życie ówczesne toczyło się w rytm wyznaczony przez działania wielkiego Imperium Rzymskiego. System prawny i finansowy wypracowany w Rzymie docierał do prowincji, przyjmując często zmodyfikowane lokalne formy. Zbierane w różnych postaciach podatki oraz opłaty celne wywoływały u ludów zależnych poczucie upokorzenia. Z poborem podatków często wiązały się nadużycia, stąd uformował się w narodzie żydowskim obraz celnika – kolaboranta i wyzyskiwacza. Dodatkowo kontakt z monetami, które posiadały wizerunki bóstw pogańskich lub ubóstwionych cesarzy⁷² wprowadzał celników w konflikt z przepisami rytualnej czystości. Liczne kontakty osobiste celników z poganami utwierdzały jeszcze bardziej otoczenie w przekonaniu, że ich życie nie spełnia wymagań rytualnej czystości. W ten sposób celnik w narodzie żydowskim stał się symbolem grzesznika i takie jego znaczenie zostało wykorzystane do uwypuklenia myśli teologicznych skoncentrowanych na przekazaniu prawdy, że Jezus zaprasza wszystkich ludzi, a przede wszystkim grzeszników do wejścia na drogę zbawienia. Ciekawym zjawiskiem wartym zauważenia jest fakt, że tak bardzo żywy obraz celników w Ewangeliach synoptycznych zanika w Ewangelii Jana. Wydaje się, że środowisko wspólnoty zawiązanej wokół Jana wywodziło się z kręgów ludzi zamożnych i obraz celnika jako postaci negatywnej nie był tak czytelny, jak w innych kręgach żydowskich, a może późna redakcja Ewangelii Jana zmieniła problematykę zainteresowania Kościoła, działającego w nowych warunkach. Jednak obraz

⁷¹ W. Rakocy dostrzega w postawie dziękczynienia faryzeusza uznanie przez niego działania Bożego w jego życiu. Por. RAKOCY. *Faryzeusz i celnik w świątyni (Łk 18, 9-14)*. s. 303.

⁷² Na temat form ubóstwienia cesarzy szerzej pisze: R. SĄJKOWSKI. *Divus Augustus Pater. Kult boskiego Augusta za rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej*. Olsztyn 2001.

celników ukazany w Ewangeliach warto ciągle przybliżać, ponieważ każda epoka i każde środowisko tworzy nowe grupy ludzi, których klasyfikuje się jako grzesznych i niegodnych przynależenia do wspólnoty. Jedną z barier misyjności Kościoła we współczesnym świecie jest przekonanie niektórych należących do wspólnoty, że tylko oni dobrze realizują Ewangelię, a reszta albo dostosuje swoje poglądy do wąskiej grupy, albo jest niemile widziana we wspólnocie. Ta faryzejska postawa nieustannie poszukuje dla siebie wrogów w postaci „celników”, których można by nazwać grzesznikami.

Warto przemyśleć własną postawę, do kogo jest mi bliżej, czy do „faryzeusza”, który przedstawia swoje sukcesy Bogu, ale Go nie potrzebuje, czy do „celnika”, który w swej grzeszności zdaje się na miłosierdzie Boże. Może uważając się za sprawiedliwych, wielu myślących inaczej od siebie uważamy za grzeszników i nie chcemy ich obecności we wspólnocie. Ewangeliści w symbolu „celników” wołają: nie zabraniajcie przychodzić grzesznikom do Jezusa!

NEW-TESTAMENTARY IMAGE OF THE TAX COLLECTORS
IN COMPARISON TO FINANCIAL SYSTEM OF JUDEA
AND ROMAN EMPIRE

S u m m a r y

Legal and financial system developed in Rome often arrived to the provinces in modified forms. Taxes collected in different forms and customs duties caused in dependent people a feeling of humiliation. With collection of taxes were connected abuses, hence in the Jewish nation has been formed an image of the tax collector as a collaborator and exploiter. Moreover, personal contacts of the tax collectors with pagans caused that the tax collector has become a symbol of the sinner. Such its meaning was used to bring out theological thoughts focused on transmitting the truth that Jesus invites all people to redemption. Evangelists in the symbol of „tax collectors” call: do not forbid the sinners to come to Jesus!

Thm. Jarosław Sempryk

Słowa kluczowe: celnik, system podatkowy w Nowym Testamencie

Key words: tax collector, tax system in New Testament